

GREGOSITS GÁBOR
nagyszentmiklos@yahoo.com
PhD-hallgató (SZTE BTK)

A spanyol püspöki kar 1937-es körlevele

— Collective Letter of the Spanish Bishops, 1937 —

ABSTRACT The Collective Letter of the Spanish Bishops, dated 1st July, 1937 was written by Gomá, the archbishop of Toledo, and justified Franco's uprising. Franco was displeased at criticism leveled against him by some foreign Catholic intellectuals who condemned the execution of 16 Basque priests. Franco asked Gomá to promulgate a text, addressed to the bishops of the world, in order to give them authentic information about the Civil War. The letter was not published until the middle of August because Gomá wanted to persuade the unwilling bishops to sign it. Gomá simplified the Basque problem and had no democratic sensibility in politics. The letter condemns the republican anticlericalism and the persecution of Catholics, but understates the sins committed by the nationalists. The letter was translated into 13 languages and had a smashing impact on the international press. Four bishops did not sign the letter. The most significant non-signer was Vidal y Barraquer, the archbishop of Tarragona.

KEYWORDS Gomá, Basque, Vidal y Barraquer, Irujo, Civil War

DOI 10.14232/belv.2016.3.3   <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gregosits Gábor (2016): A spanyol püspöki kar 1937-es körlevele. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 26–53. pp.

ISSN 1419-0222 (print)   ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

A spanyol püspöki kar 1937. július 1-jei dátummal körlevelet intézett ezúttal nem a hívekhez, hanem a külföldi püspökökhöz, azért, hogy ismertessék a polgárháborúval kapcsolatos álláspontjukat.¹ Dolgozatomban ezt a dokumentumot mutatom be.

Klerikalizmus és antiklerikalizmus Spanyolországban

A spanyol katolikus egyház évszázadok óta szoros kapcsolatban állt a monarchiával. A XVII. századtól többször került sor összeütközésre az állam és az egyház között, mert a spanyol királyok egyházi ügyekbe akartak beleavatkozni. Az egyházi személyek magas száma is feszültséget okozott. A XIX. században az egyház veszített hitelességéből. A katolicizmust sokan a gazdagok vallásának tartották és nehéz volt összeegyeztetni a vallás tanítását és a tudomány eredményeit is. Az egyház és az állam szétválasztási kísérletei több alkalommal erőszakos konfliktusokhoz vezettek.

Az 1812-es cádizi alkotmány elfogadása után az egyház a liberalizmust tette felelőssé a társadalmi megosztottságért. Az egyházi vezetők úgy vélték, hogy a nemzeti szuverenitás alapján álló liberalizmus tagadja az isteni jogot, a demokrácia pedig lerombolja a természetes rendet. Ezért a parlamentarizmust mesterséges jelenségnek tekintették, szemben a vallás által összetartott természetes rendszerrel. VII. Ferdinánd 1813-ban visszatért Spanyolországba, ezzel abszolutista fordulat következett be. Az 1820-as forradalom azonban felszámolta az inkvizíciót és feloszlatta a szerzetesrendek többségét, köztük a jezsuita rendet is, valamint feloszlatta az egyházi birtokokat. VII. Ferdinánd 1823-ban újra bevezette az abszolutizmust, majd elismertette a nőági örökösödést, így 1833-ban lánya követte a trónon, II. Izabella néven. Ezt azonban az addigi trónörökös, VII. Ferdinánd Károly nevű öccse nem fogadta el, így kezdetét vette az első karlista háború. Károly hívei nem csupán a trónért harcoltak, hanem a régi rend visszaállításáért is. Az egyházi birtokok feloszlata elleni tiltakozás mellett a liberálisok fokozódó egyházellenessége is hozzájárult ahhoz, hogy a vidéki spanyol társadalom a karlisták mellé állt.² A Szentszék is Károlyt támogatta, 1840 és 1848 között még a madridi nunciatura is szüneteltette a működését. Később enyhült a helyzet és 1851-ben egy konkordátum megkötésére is sor került. A konkordátum államvallásként ismerte el a katolicizmust, jelentős anyagi eszközökkel támogatta az egyházat és ezzel biztosította az állam számára az egyházi hivatalok betöltésébe való beleszólás lehetőségét.³ Hamarosan újra az egyházellenes politika hívei kerekedtek felül. Az 1869-es alkotmány elismerte a vallásszabadságot.

Az egyház legitimálta az 1874-es restaurációt, melynek során visszaszerezte elvesztett állásait. Jelentős társadalmi befolyással rendelkezett az Actio Catholica, a Propagandisták Nemzeti Katolikus Szövetsége (ACNP) és a katolikus szakszervezetek révén. Jelentős szerepet töltött be az oktatásban is. Ezt próbálta ellensúlyozni a Szabad Oktatási Intézmény (ILE, 1876–1936). A XIX. század második felében a katolikusok több irányzatra oszlottak. Egyesek feltétel nélkül együttműködtek a polgári állammal, a karlisták bizonyos esetekben tartották elfogadhatónak az együttműködést, míg az integristák elutasították azt. Utóbbi irányzat legjelentősebb képviselője Félix Sardá y Salvany volt. 1909-ben a barcelonai „tragikus hét” során a marokkói háború

¹ MONTERO MORENO 1961. 726–741.

² POLÁCSKA 2008. 23.

³ Soós 2010. 61–62.

elleni tiltakozás egyházellenes zavargássá vált. Az egyház szorosan együttműködött Primo de Rivera diktatúrájával (1923–1930), ez tovább csökkentette támogatottságát a középosztály és a munkásság körében. A feszültség egyre nőtt.

A II. Spanyol Köztársaság egyházpolitikája

Az 1931. április 12-ei helyhatósági választásokon a városokban a köztársasági jelöltek győztek. Két nappal később XIII. Alfonz király elhagyta az országot és kikiáltották a köztársaságot. Az egyház kezdetben a népakarat elfogadására szólított fel, azonban hamarosan antiklerikális intézkedésekkel szembesült. Manuel Azaña hadügyminiszternek az alsóház alkotmányozási vitájában október 13-án elhangzott kijelentése szállóigévé vált: „Spanyolország nem katolikus többé”.⁴ A december 9-én elfogadott alkotmány rögzítette az állam és az egyház teljes szétválasztását. Garantálta a lelkiismereti szabadságot, de a vallási felekezeteket egyesületeknek tekintette. A nyilvános vallásgyakorláshoz minden egyes esetben kormányzati jóváhagyást írt elő. Megtiltotta, hogy az állam, a tartományok vagy az önkormányzatok valamely egyházat anyagilag segítsenek. Előírta a papság költségvetési támogatásának két éven belül történő megszüntetését. Feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek tagjai a hagyományos hármasszerzetesi fogadalmon túl egy külföldi hatalomnak is engedelmességet fogadnak és elrendelte vagyonuk államosítását.⁵ A többi rendet az igazságügyminisztérium felügyelete alá rendelte, betiltotta gazdasági és oktatási tevékenységüket. Elrendelte az állam biztonságát veszélyeztető rendek feloszlását. Engedélyezte a válást és állami ellenőrzés alá vonta a hitoktatást. Az alkotmány nemcsak szétválasztotta az államot és az egyházat, hanem nyíltan ellenségesen viszonyult a vallási felekezetekhez.⁶ Ennek ellenére a köztársasági kormány formálisan nem mondta fel az 1851-es konkordátumot, hanem új megállapodást próbált kötni Rómával. Miután az egyház megpróbálta vagyonának egy részét külföldre menteni, a kormány államosította az egyházi iskolákat és kiutasította Pedro Segura y Sáez toledoi érseket és Mateo Múgica Urrestarazu vitoriai püspököt. 1933. május 25-én a spanyol püspökök tiltakoztak a korlátozó intézkedések ellen, majd június 3-án megjelent XI. Pius pápa *Dilectissima nobis* kezdetű enciklikája.⁷

⁴ Azaña szerint fel kell ismerni, hogy egyes évszázados alapelvek érvényüket veszítették. Az államszervezés során abból a tényből kell kiindulni, hogy Spanyolország nem katolikus többé. A vallás lelkiismereti kérdés, az államnak nem szabad beleavatkoznia. A katolicizmus sokat köszönhet Spanyolorzágnak. A köztársasági kormány egyenrangú félként akar tárgyalni a Szentszékkal. Fokozatosan megszüntetik az egyház állami támogatását. A szerzetesrendek kérdésével kapcsolatos dilemma, hogy egyrészt biztosítani kell a lelkiismereti szabadságot, másrészt meg kell védeni a köztársaságot. Azt javasolja, hogy az alkotmányban rögzítsék azoknak a szerzetesrendeknek a feloszlását, amelyek a hagyományos hármasszerzetesi fogadalmon kívül negyedik fogadalmukkal egy külföldi hatalomnak fogadnak engedelmességet. Az alsóház fontolja meg, hogy a többi rend veszélyes-e a köztársaságra. Meg kell tiltani a rendek ipari, kereskedelmi és oktatási tevékenységét. Végül figyelmezteti a képviselőket az alkotmányozással kapcsolatos felelősségükre. *«España ha dejado de ser católica»*, <http://www.filosofia.org/hem/dep/sol/9311014.htm>. Hozzáférés: 2016.09.05., 18:48.

⁵ Ez a rendelkezés a jezsuita rend feloszlására irányult.

⁶ Soós 2010. 70–72.

⁷ A pápa a nunciuson keresztül többször figyelmeztette a spanyol kormányt, hogy rossz úton jár. A kritika nem a köztársasági államformának szólt, hiszen az I. világháború befejezése óta a Szentszék több köztársasággal kötött megállapodást. Az egyház hajlandó együttműködni az állammal a szabadság és a közrend fenntartásában. Súlyos hiba az állam és az egyház szétválasztása, különösen egy túlnyomórészt katolikus országban.

Az összeütközés elkerülhetetlen volt, hiszen az egyház továbbra is a nemzeti tudat megtestesítőjének tartotta magát és mindent megtett a felekezeti elkötelezett állam visszaállításért. A központi hatalom meggyengülése következtében antiklerikális túlkapásokra került sor. 1931 májusában Madridban és több dél-spanyolországi városban rendházakat és templomokat gyűjtöttek fel. Jeles liberális értelmiségiek is elítélték a templomok felgyújtását, ugyanakkor megjegyezték, hogy ha az elkövetők igazi demokraták lettek volna, „társadalmi célokra” használták volna ezeket az épületeket.⁸ Ez a javaslat is a vallásszabadság tagadását jelentette és a polgárháború alatt meg is valósították: Baszkföld kivételével bezárták a templomokat és raktárt, garázst, menzát vagy iskolát rendeztek be bennük.

1934 októberében bekerült a kormányba a José María Gil Robles vezette Spanyol Jobboldal Autonóm Szövetsége (CEDA) nevű katolikus párt. Válaszul a baloldali pártok általános sztrájkot és fegyveres felkelést robbantottak ki. Az országos felkelés kudarcot vallott, komoly harcra csak a teljesen elvallástalanodott Asztúriában került sor. A két hétig tartó felkelés során 34 papot öltek meg. A felkelés leverését Francisco Franco tábornok irányította. A történesekkel kapcsolatban Maximiliano Arboleya Martínez oviedoi kanonok felvetette az egyház szociális felelősségének a kérdését. Az asztúriai forradalom leverése után az egyház elmulasztotta a katolikus Manuel Giménez Fernández mérsékelt agrárreformjának a támogatását.⁹

A politikai bizonytalanság egyre fokozódott. 1935 szeptemberében vesztegetési botrány miatt megbukott Alejandro Lerroux kormánya, majd az 1936. február 16-án megtartott választásokon a baloldali pártok Népfront nevű koalíciója győzött. A szavazatok 48%-ával a mandátumok 56%-át szerezték meg.

A püspöki körlevél megírásának körülményei

1936. július 17-én katonai lázadás tört ki Spanyol-Marokkóban. A lázadás ürügye José Calvo Sotelo monarchista képviselőnek, Primo de Rivera pénzügyminiszterének a meggyilkolása, valódi oka a Népfront választási győzelme volt. A felkelők kezdetben nem tekintették céljuknak a katolicizmus védelmét, céljaik azonban természetes szövetségeseiké tették a konzervatív katolikusokat. Több püspök is támogatta a felkelést, Enrique Pla y Deniel salamancai püspök a palotáját ajánlotta fel a felkelők főhadiszállása céljára. Ez a tendencia tovább erősödött, amikor Franco lett a felkelés vezetője.

A felkelők Nemzeti Védelmi Bizottsága már augusztusban félhivatalos ügyvivőt küldött a Szentszékhez. Antonio Magaz y Pers feladata az volt, hogy érje el, hogy a vatikáni államtitkárság ítélje el a köztársaság mellett kitartó baszk katolikusokat. A baszkok magatartása ideológiai

Ez a modern társadalom elvallástalanodásának a következménye. Nemcsak az oktatás és a családok látják ennek kárát, hanem az állam tekintélye is gyengül. Azokban az országokban, ahol szétválasztották az egyházat az államtól, később mégis békés együttműködésre került sor. A spanyol törvényhozók a szabadságra hivatkoztak, de akadályozták a katolikus egyház nyilvános működését és anyagilag is nehéz helyzetbe hozták. A pápa sérelmezi a szerzetesrendek zaklatását és megadóztatását, valamint a jezsuita rend feloszlását. Az egyházi iskolák államosításának a célja a vallásellenes nevelés. A pápa ünnepélyesen tiltakozik a törvény ellen. Reméli, hogy a spanyol katolikusok minden törvényes eszközzel a törvény megváltoztatására fognak törekedni. Egységre szólítja fel a katolikusokat, ebben kiemelkedő szerepet szán az Actio Catholicának. PÍO XI 1933.

⁸ MARAÑÓN-ORTEGA Y GASSET-JOSÉ-PÉREZ DE AYALA 1931.

⁹ RANZATO 2011. 96.

problémát is jelentett, hiszen a nemzeti oldal hivatalos propagandája szerint a polgárháború valójában kereszteshadjárat volt, ahol katolikusok harcoltak a kommunisták ellen. A Szentszék azonban nem ítélte el a baszk katolikusok tevékenységét. XI. Pius pápa decemberben fogadta Isidro Gomá y Tomás toledo-i primás érseket. Bár XI. Pius szimpatizált a keresztényüldözés ellen fellépő felkelőkkel, a baszk katolikusok miatt nem foglalt nyíltan állást Franco mellett. Ugyanakkor megbízta Gomát, hogy ideiglenes ügyvivőként képviselje a Szentszékét Franco kormányánál. A hónap végén Gomá találkozott Francoval, aki úgy vélte, hogy ha a katolikus egyház elítélné őket, a baszkok letennék a fegyvert. Gomá kételkedett egy elítélő nyilatkozat sikerében, mivel az általa megfogalmazott és a pamplonai és a vitoriai püspök aláírásával megjelent lelkipásztori útmutatás¹⁰ is hatástalan maradt. A primás ekkor a Szentszékhez fordult. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár válaszában közölte, hogy a pápa hajlandó levelet intézni a baszk papsághoz, ha Franco teljesít bizonyos baszk követeléseket. Franco ezt elutasította, ezért a Vatikán azt javasolta, hogy a spanyol püspöki kar tegyen közzé egy dokumentumot a baszk katolikusok és a kommunisták együttműködéséről. Gomá konzultált néhány püspökkel, majd közölte Rómával, hogy még nem látta elérkezettnek az időt a dokumentum megszövegezésére, inkább egy, az aktuális helyzetről szóló körlevél kiadásához kért útmutatást. Pacelli 1937. március 10-ei válaszában Gomá belátására bízta a döntést.¹¹

Gomá május 10-én találkozott Francoval, aki a külföldi katolikus sajtó ellenséges hozzáállására panaszkodott és egy olyan dokumentum közzétételét kérte, amely hitelesen tájékoztat a polgárháború eseményeiről.¹² Számos külföldi katolikus ugyanis 16 baszk pap, valamint több ezer munkás és paraszt meggyilkolása miatt bírálta a nemzeti oldalt.¹³ Gomá újra konzultált a püspökökkel, majd június elején elküldte nekik a levél tervezetét. A szövegen Pla y Deniel néhány tanításbeli, Leopoldo Eijo Garay madrid-alcalái püspök pedig néhány stilisztikai módosítást hajtott végre. Gomá próbálta meggyőzni a vonakodó püspököket, ezért a levél csak augusztus közepén jelent meg Pamplonában.¹⁴

A levél tartalma

A bevezetésben a spanyol püspökök a katolikus népek kölcsönös segítségnyújtására hivatkozva egyrészt válaszolnak kívánnak a külföldi püspökök leveleire, másrészt hiteles információkkal akarják ellátni a félretájékoztott nemzetközi közvéleményt. Úgy vélik, hogy a félretájé-

¹⁰ Spanyolország példátlan próbatételen megy keresztül. A két harcoló fél származása és vallási hagyományai azonosak, politikai nézeteltérések miatt harcolnak egymással. Különösen háború idején megengedhetetlen a katolikusok megosztottsága. Elfogadhatatlan, hogy valaki az ellenséggel együtt harcol a testvére ellen, főleg akkor, ha az ellenség a marxizmus, amelyet pápai dokumentumok is elítélnek. A marxistákkal taktikai szövetséget sem szabad kötni egyházi vagy politikai célok elérése érdekében. A püspökök azért sem hallgathatnak, mert az addig a hagyományaikhoz ragaszkodó baszkok is kezdenek elvállaltalanodni. MONTERO MORENO 1961. 682–686. A köztársasági területen nem is tudták terjeszteni a dokumentumot, amelyben spanyol püspökök először állnak a köztársasági oldal mellé. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

¹¹ RAGUER 1977. 86.

¹² RAGUER 1977. 90.

¹³ Jacques Maritain, François Mauriac és Emmanuel Mounier többször is véleményt nyilvánított. RAGUER 1977. 81–84.; MOLINER PRADA 2011. 80.

¹⁴ Július 31-ei levelében Pacelli egyenesen azt javasolja Gomának, hogy ne tegye közzé a körlevelet, mert ilyen súlyos kérdésben konszenzusra van szükség. Pacelli végül nem küldte el ezt a levelet, valószínűleg azért, mert tartott a burgosi kormány reakciójától. RAGUER 2012.

koztatásnak több oka lehet: keresztényellenesség, világuralomra törő politikai irányzatok, titkos nemzetközi erők, a kiábrándult spanyolokat felhasználó hazaárulók. Szeretnék, ha a többi ország megmenekülne a polgárháborús pusztítástól. Kijelentik, hogy nem tételt bizonyítanak, hanem nagy vonalakban történelmi jelentőségű háborús eseményeket ismertetnek. Látni fogjuk, hogy valójában a körlevél alkalmas annak a tételnek a bizonyítására, amely szerint nem polgárháborúról, hanem keresztes hadjáratról van szó.

A püspökök álláspontja a háború kitörésével kapcsolatban

A püspökök leszögezik, hogy bár 1931 óta durva támadások érték a nemzeti szellemet, a püspöki kar a Szentszék utasításait követve bölcsen együttműködésre törekedett az új hatalommal.¹⁵ Az egyházat ért ismételt sérelmek ellenére valóban engedelmességre és türelemre buzdítottak. Kijelentik, hogy mindenki másnál jobban fájlalták a háború előre látható kitörését, bár megjegyzik, hogy néha a háború a megfelelő eszköz az igazságos rend helyreállítására. Az egyház valóban nem akarta a háborút, bár sok katolikus vett részt benne lelkiismerete szavára hallgatva. A körlevél szerint egyház csak a szolgálata gyakorlása érdekében tartott igényt a vallásszabadságra és egyetlen személy vagy intézmény mellett sem köteleződött el. Valójában a körlevél a nemzeti oldal melletti elköteleződés első jelentős dokumentuma.

A háborút megelőző öt év

A püspökök a nemzettudat elleni erőszakos támadásnak tekintették az 1931-es köztársasági alkotmányt és a szellemében elfogadott laikus törvényeket. Helyesen állapítják meg, hogy az anarchia az állami hatóságok gyengesége miatt tört ki. Adataik szerint 1936 februárjától júliusáig mintegy 400 templomot romboltak le vagy szentségtelenítettek meg és körülbelül 3000 merényletet követtek el. Kifogásolják, hogy bár az 1936 februári parlamenti választásokon a jobboldal több mint félmillió szavazattal megelőzte a baloldalt, mégis 118 mandátummal kevesebbet kapott a Népfrontnál, mert egyes tartományok választási jegyzőkönyveit megsemmisítették.¹⁶ Tudni vélik, hogy a forradalom kirobantását a Szovjetunió készítette elő forradalmi milíciák felállításával, amelyek feladata az „ellenforradalmárok” kiiktatása volt. A levél felidézi Aquinói Szent Tamásnak az erőszakos önvédelemhez való jogról szóló tanítását. A domonkos teológus főművében a jogos háború indításának alapvető kritériumaiként az igazságos okot, a helyes szándékot és a legitim hadviselő hatóságot nevezi meg. Igazságos ok lehetett az isteni büntetés végrehajtása vagy az önvédelem. A helyes szándék a jóhiszeműséget jelentette, míg legitim hadviselő hatósággal az uralkodó rendelkezett.¹⁷ A püspökök szerint az egész országban kitört volna a marxista forradalom, ha nagy részén nem akadályozta volna meg a katonai felkelés, ezért Spanyolországnak két választása maradt: vagy összeroskad, vagy megpróbál ellenállni.

A katonai felkelés

A püspökök a felkelés széles tömegtámogatásáról írnak. Emlékeztetnek rá, hogy a felkelők eredménytelenül szólították fel a közhatalmat, hogy jogi eszközökkel akadályozza meg a for-

¹⁵ XIII. Leó pápa 1885-ös enciklikája szerint az egyház nem kötődik egyetlen államformához sem. LEÓN XIII 1885. A Szentszék 1931. április 23-án ismerte el a Spanyol Köztársaságot, Franciaországot, Nagy-Britannia, Portugália, Csehszlovákia és Uruguay után. CÁRCEL ORTÍ 2010.

¹⁶ RANZATO 2011. 99–120.

¹⁷ NYÍRI 2003. 154–167.

radalom kirobbanását.¹⁸ A körlevél emlékeztet arra tényre, hogy szovjet tisztok is harcoltak a köztársasági oldalon. A Szovjetunió – a legtöbb európai országhoz hasonlóan – aláírta a londoni benemavatkozási egyezményt, de Németországhoz, Olaszországhoz és Portugáliához hasonlóan megszegte azt. A levél a háborút fegyveres népszavazáshoz hasonlítja, nem használja azonban a „kereszteshadjárat” kifejezést. Ezt a kifejezést Emilio Mola tábornok használta először 1936. augusztus 15-ei rádióbeszédében.¹⁹ A kifejezés olvasható Pla y Deniel szeptember 30-ai *Las dos ciudades*,²⁰ valamint Gomá november 23-ai *El caso de España* című körlevelében is.²¹ Tény, hogy a felkelők nem kértek egyházi támogatást, megnyilatkozásaikkal a püspökök álltak határozottan a felkelők mellé. A püspökök szerint az egyház nem nem lehetett közömbös a harcban – tanítása, önfenntartási ösztöne és a szovjet példa miatt. Az egyház valóban nem vett részt az összeesküvésben és nem ismerte annak részleteit, hiszen ezt sikerrel csak a hadsereg próbálhatta meg, amely kezdetben csak szélsőjobboldali csoportoknak ajánlotta fel a feltétel nélküli együttműködés lehetőségét. Ugyanakkor tény, hogy az egyház örömmel fogadta az összeesküvés hírért. Gomá arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyház nem azonosulhatott olyan cselekedetekkel, amelyek elcsúfíthatták a nemzeti mozgalom nemesnek vélt arculatát.

A kommunista forradalom

A püspökök elismerik, hogy szinte kizárólag a nemzetiek területéről van hiteles információforrásuk, ennek ellenére részletesen jellemzik a köztársasági zónát. Úgy vélik, a kommunisták előre megfontolt szándékkal követtek el tömeges pusztítást. A forradalom spanyolelles jellegét hangsúlyozták, hiszen a köztársaságiak a Szovjetuniót éltették, a vörös zászlót lobogtatták és az Internacionálét énekeltek.

¹⁸ Nincs rá bizonyíték, hogy a madridi kormány vagy a baszk és a katalán vezetők egyetértettek volna egy ilyen forradalom kirobbanásával, hiszen céljaikat mérsékelt politikával akarták elérni. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

¹⁹ RAGUER 1977. 55. Csupán propagandakifejezésről van szó, hiszen a felkelők oldalán marokkói muzulmánok is harcoltak. Miguel Cabanellas tábornok, a felkelők Nemzeti Védelmi Bizottságának az elnöke szabadkőműves volt, ugyanakkor hű maradt a köztársasághoz a gyakorló katolikus José Miaja Menant és Vicente Rojo Lluh tábornok. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

²⁰ A két város. Utalás Szent Ágoston *Isten városa* című művére. Ágoston szerint Isten városa és az ördög városa egyszerre létezik a világban. Pla y Deniel a köztársasági egyházüldözés és XI. Pius szeptember 14-ei, spanyolországi menekültek előtt elmondott beszéde hatására írta meg a körlevelét. A két város a nemzeti („ellenforradalmi”) és a köztársasági („forradalmi”) erőknek felel meg. Megengedhetőnek tartja egy zsarnoki hatalom erőszakos megdöntését, ha a törvényes eszközök nem vezetnek eredményre. Az egyházjog tiltja, hogy egyházi személyek politizáljanak, azonban a katonai felkelésnek nemcsak politikai céljai vannak, hanem a hagyományos értékek védelmére is törekszik, ezért az istentelenek ellen folytatott kereszteshadjárról van szó. Elítéli a laikus szellemű köztársasági alkotmányt. MONTERO MORENO 1961. 688–708.

²¹ A spanyol ügy. A polgárháború kitörésekor senki nem sejtette, hogy nemzetközi konfliktussá fog válni. A külföldi sajtó egy része elferdíti a tényeket, hiszen a háború tétje nem csupán az államforma vagy a regionális érdekek érvényesülése, hanem a civilizáció védelmezői csapnak össze a pusztító marxistákkal. Gomá nem tudja, miért és hogyan tört ki a felkelés, de jogosnak tartja. A felkelők önkéntesek ezrei segítségével küzdötték le a kezdeti nehézségeket, Navarra lakosságának 13%-a csatlakozott hozzájuk. A marxizmus elleni harc nem jelenti egyben a proletariátus elleni harcot. Az egyházüldözés a köztársaság politikájának a következménye. Gomá arra inti az európai népeket, hogy tanuljanak a spanyol esetből. Az itt érintett témákat Gomá részletesebben kifejti az 1937. július 1-jei püspöki körlevelében. Ezen kívül megemlíti, hogy a polgárháború kirobbanásához a spanyolok hibái is hozzájárulhattak. GOMÁ Y TOMÁS 1936. XXIII. János pápa baszk kereszténydemokratákat védelmezett és megtiltotta, hogy a jelenlétében kereszteshadjáratnak nevezzék a spanyol polgárháborút. GONZÁLEZ BEDOYA 2012.

Megemlítik, hogy az Ateista Liga már 1931-ben népszavazást követelt a templomok és a plébániák épületeinek a rendeltetéséről. A körlevél szerint a polgárháború kezdete óta mintegy 20 000 templomot és kápolnát romboltak le vagy fosztottak ki. Összesen 6000 egyházmegyés papot gyilkoltak meg, ez átlagban az egyházmegyés papság 40%-a, egyes egyházmegyékben 80% volt ez az arány.²² A kegyetlenedéseknek 300 000 világi személy is áldozatul esett, Madridban az első három hónapban több mint 22 000 főt öltek meg.²³ Mindez vád és bizonyítékok, sőt, többnyire ítélet nélkül történt. A forradalmárok nőket erőszakoltak meg, ereklyéket, sírokat és temetőket gyaláztak meg. Változatos kivégzési módokat alkalmaztak és modern kínzási módszerek is megjelentek. Harangokat zúztak szét és öntöttek be. Sok helyhatóság polgárait az összes, általuk birtokolt vallásos tárgy beszolgáltatására kötelezte, hogy azután nyilvánosan semmisítsék meg ezeket. Az is előfordult, hogy papok holttestét hantolták ki, megadóztatták vagy megakadályozták a katolikus temetéseket, megtiltották keresztény jelképek elhelyezését a sírokon, betiltották a nagyheti és húsvéti szabadtéri szertartásokat, elsőáldozásokat akadályoztak meg, megtiltották a harangozást. A polgárháború alatt a mai Spanyolország területén valóban a III. század óta legvéresebb keresztényüldözés zajlott. A köztársasági hatóságok tétlensége Franco táborát növelte.

A köztársaságiak több ezer műalkotást pusztítottak el, levéltárakat és könyvtárakat pusztítottak el. Lábbal taposták a népek jogának (ius gentium) a szabályait. A püspökök fontosnak tartják megjegyezni, hogy törvényes halálbüntetésük végrehajtása előtt a kommunisták túlnyomó többsége megbánta bűneit és megbocsátanak az elkövetőknek.

A körlevélből ugyan nem derül ki, de meg kell jegyezni, hogy a legtöbb egyházi személyt a polgárháború első 4 hónapjában ölték meg. 1937 májusáig enyhült az üldözés, utána pedig szinte teljesen megszűnt. Nem mindegyik áldozatot a hite miatt ölték meg, politikai gyilkosságok is történtek.²⁴ A Szentszék 1987 és 2013 között 1512 egyházi személy esetében ismerte el a vértanúság tényét boldoggá vagy szentté avatási perek eredményeként.²⁵

A nemzeti mozgalom jellemzése

Sokkal rövidebb, de pozitív értékelést olvashatunk az önmagát nemzetinek nevező mozgalomról. A körlevél szerint a szelleme és célja alapján nemzetinek nevezhető mozgalom biztosította a rendet és a szabad vallásgyakorlást az általa ellenőrzött területeken, valamint erősítette a hazafias érzést. A püspökök emlékeztetik a politikusokat a vértanúk tanúságtételére, majd felsorolják súlyos problémáikat: a társadalmi kötelékek meglazulása, romlott politikai erkölcsök, az állampolgári köteleességek ismeretének a hiánya, hiányos katolikus tudat, társadalmi megosztottság, több ezer, a nemzeti újjáépítésben részt venni hivatott férfi kegyetlen meggyilkolása, gyűlölet, ínség, az ideológia, amely el akarja szakítani az államot a keresztény eszméktől.

²² Antonio Montero Moreno a polgárháború 6832 egyházi áldozatát sorolja fel név szerint, ebből 4184 volt egyházmegyés pap, ez az összes egyházmegyés pap 21%-a. A kivégzések aránya a barbastroi egyházmegyében volt a legmagasabb (88%). MONTERO MORENO 1961. 763–883.

²³ Montero Moreno túlzottnak véli ezt a számot. Országos statisztikát nem közöl, de helyi adatokból arra következtet, hogy a világi áldozatok száma 60 000–80 000 lehetett. MONTERO MORENO 1961. 767.

²⁴ RAGUER 1977. 125–131.

²⁵ *¿Quiénes son ya santos o beatos del siglo XX en España?*, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires/quienes-son-ya-santos-y-beatos>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:51. *522 mártíres del siglo XX en España serán beatificados el 13 de octubre en Tarragona*, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires-orden-alfabetico/seran-beatificados>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:59.

Válaszolnak néhány külföldi kritikára

A körlevél cáfolja, hogy azért gyilkoltak meg papokat és romboltak le templomokat, mert az egyházi személyek a templomokba menekültek. Cáfolja azt az értesülést is, hogy az egyház Spanyolország területének a harmadát birtokolta és a nép az egyházi elnyomás ellen kelt fel. Visszautasítják a vádat, mely szerint az egyház az osztályok háborújában a gazdagok oldalára állt. A püspökök megjegyzik, hogy a népet gazdaságilag megvalósíthatatlan ígéretekkel csapták be. Ennek következménye a köztársasági terület nyomora. A püspökök szerint ők tették szóvá elsőként a szociális problémákat és más országokban élesebb az osztályharc, mint Spanyolországban.

A püspökök remélik, hogy a nemzeti mozgalom győzelme után a parlament felelőtlen önkényét nem fogja felváltani egy idegen mintájú diktatúra. Franco kiépülő államában egy hagyományelvű rendszert látnak és az államforma kérdésénél fontosabbnak látják az egyház fennmaradását.²⁶ Visszautasítják a vélekedést, hogy a nemzeti mozgalom vezetői hasonló bűncselekményeket követnek el, mint a Népfront vezetői. Az esetleges túlkapaszkodásokat elítélik, de kijelentik, hogy nem lehet összehasonlítani a két harcoló felet. Cáfolják azt a külföldi lapértesülést is, amely szerint a spanyol nép azért távolodott el a papoktól, mert ez utóbbiak az uralkodó osztályból származnak, továbbá, hogy nem akarták megkereszteltetni a gyerekeiket a megemelt illeték miatt. A körlevél szerint 1935-ben a papnövendékek mindössze 2%-a volt gazdag, 1936 előtt pedig a megkereszteltetlen gyerekek az aránya 0,01% alatt volt, az illeték pedig igen csekély volt.

A baszk katolikusok helyzete

A püspökök kijelentik, hogy a baszk nacionalizmus problémája a nemzeti mozgalom elleni fegyverré vált. Elismerik a baszkok erőit, de bírálják is őket, mert nem engedelmeskedtek az egyháznak és így a kommunisták kihasználták a katolikusok belső vitáit. A körlevél eredetileg a baszk kérdésről szólt volna, végül a kritikák megválaszolásának a fejezetében tárgyalták ezt a kérdést.

Az országos átlagnál vallásosabb baszkok sajátos helyzetben voltak. A katolikus Baszk Nacionalista Párt (PNV) 1936 szeptemberében azzal a feltétellel lépett be a kormányba, hogy Baszkföld autonómiát kap és tiszteletben tartják a lelkiismereti szabadságot. A PNV egy táborban találta magát a kommunistákkal és az anarchistákkal. Manuel de Irujo először tárca nélküli miniszterként, majd 1937 májusától decemberéig igazságügyminiszterként foglalkozott az egyházi ügyekkel. 1937 januárjában javasolta a bebörtönözött papok szabadonbocsátását és a vallásszabadság helyreállítását, javaslatát azonban a kormányulésen elutasították. Igazságügyminiszterként Josep Trias i Peitxre, a Katalán Demokratikus Unió (UDC) nevű katalán nacionalista-kereszténydemokrata párt vezetőjére akarta bízni a templomok újranyitását a felügyeletét. Az UDC először a kisebb templomokat nyitotta volna meg újra. A július 31-ei kormányulésen szóbeli megegyezés született, de a rendelet az anarchisták ellenállásán megbukott. Irujo augusztus

²⁶ 1937. március 14-én jelent meg XI. Pius *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikája. A pápa elítélte a konkordátum megszegését, a nemzetiszocialista újpogányságot, a vallásüldözést és a teljhatalmú államot. PÍÓ XI 1937. A spanyol püspökök ismerték a körlevelet, bár Gomá kérésére a politikai helyzetre való tekintettel csak 1938 februárjában közölték az egyházmegyei hírlevelekben. Néhányan aggódva figyelték a náci Németországgal kötött szövetséget. Nemcsak a totális államot és a fajelméletet ítélték el, hanem protestáns propagandától is tartottak. ANDRÉS-GALLEGO 2000.

7-én engedélyezte a magánvallásgyakorlást és megtiltotta a bíróságoknak, hogy valakit csak azért ítéljenek el, mert pap. Közben Trias i Peitxet Franciaországba küldte, hogy tapogatózzon a Szentszékkal történő diplomáciai kapcsolatfelvétel lehetőségéről. José María Torrent barcelonai érseki helynökön keresztül a Szentszéket is tájékoztatta. Pacelli december 29-ei válaszában alapvetően egyetértett a templomok újrainvázálásának a tervével, de az összes spanyol katolikus számára garanciát kért a szabad vallásgyakorlásra. Torrent szerint ezek a garanciák hiányoztak és ezért megtiltotta a nyilvános istentiszteleteket, Irujonak pedig nem válaszolt. Torrent már Franco megérkezését várta és nem látta értelmét egy olyan hatalommal tárgyalni, amely felelős volt az egyházüldözésért és amelyről úgy gondolta, hogy a napjai meg voltak számlálva. Róma viszont nem akarta fenntartani az illegális egyházat és nem akarta, hogy Franco érdeme legyen a nyilvános vallásgyakorlás helyreállítása.²⁷ Irujo visszaemlékezése szerint Gomá káros tevékenysége és az egyház magatartása miatt vallott kudarcot a terve.²⁸

Akik nem írták alá a levelet

A spanyol főpapok túlnyomó része lelkesen fogadta a levelet, 43 megyéspüspök és 5 káptalani helynök írta alá. Ugyanakkor 4 főpap nem írta alá a levelet.

Joan Torres Ribas menorcai püspök a levél megjelenésekor 93 éves volt. A szociálisan érzékeny püspök életét megkímélték a köztársaságiak, de 39 papjának a kivégzését nem tudta megakadályozni. Súlyos betegen nem tudott kapcsolatot tartani a külvilággal.²⁹

Javier Irastorza Loinaz orihuela-alicantei püspök 1935 óta szentszéki engedéllyel Nagy-Britanniában tartózkodott. Egy alicantei pap szerint erős baszk nacionalizmusa miatt nem írta alá a körlevelet.³⁰

Mateo Múgica Urrestarazu vitoriai püspök megtiltotta híveinek, hogy az 1931 áprilisi önkormányzati választásokon a köztársasági jelölteket támogassák, ezért májusban köztársaságellenes izgatás vádjával kiutasították Spanyolországból. 1933 áprilisában térhetett haza. Megengedte a híveinek, hogy 1936 februárjában a PNV-re szavazzanak. Augusztusban a pamplonai püspökkel együtt aláírta a Gomá által megfogalmazott lelkipásztori útmutatást, de később a túlkapások miatt felhagyott a nemzeti oldal támogatásával. Októberben egy római kongresszuson tartózkodott. A Nemzeti Védelmi Bizottság megtiltotta, hogy hazatérjen, mert tiltakozott a baszk papok megölése ellen. Lemondatták és címzetes cinnai püspökké nevezték ki. Nem tartotta célszerűnek a levél aláírását, mert egyházmegyéjén kívül tartózkodott és a szöveg igazságosnak nevezte a nemzeti oldal túlkapásait. 1947 májusában hazatért és Zarauzban telepedett le.³¹

A korabeli spanyol egyház egyik legkiemelkedőbb alakja sem írta alá a körlevelet. Francisco Vidal y Barraquer bíboros, tarragonai érsek korábban is békülékenyebb politikát szorgalmazott a köztársasággal szemben. Vidal y Barraquer már Gomá első megkeresésére is elutasítóan válaszolt, majd a szöveg ismeretében úgy látta, hogy a dokumentum politikai propaganda céljára lehet felhasználni. A tarragonai érsek attól tartott, hogy a dokumentum megnehezíti a köztársasági

²⁷ RAGUER 1977. 182–184.

²⁸ ANASAGASTI 1975. 53.

²⁹ José Miralles mallorcai püspök 1937. augusztus 13-ai Gomához levelében helyesnek tartaná, ha ilyen esetekben a primás érseknek lenne aláírási joga. ANDRÉS-GALLEGO-M. PAZOS 2005. 133.

³⁰ Javier Irastorza Loinaz, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/69471>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:37.

³¹ Mateo Múgica Urrestarazu, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/82637>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:50.

területen élő egyházi személyek helyzetét. A hívek tájékoztatása céljából elegendőnek tartotta a korábban kiadott pápai és püspöki dokumentumokat. Úgy vélte, nem méltó a püspökökhöz egy ilyen állásfoglalás, ráadásul a levél témáját egy a püspöki karon kívüli személy „sugalmazta”. Vidal y Barraquer szerint a testvérháborúban az egyháznak nem szabad egyik oldallal sem azonosulnia, hanem a békéért kell fáradoznia.³² Érveit többször kifejtette Pacellihez írt leveleiben. 1937. június 23-án Gomához írt levelében egyenesen a sikeres lelkipásztori munka akadályának nevezi a levelet.³³ Vidal y Barraquer 1936 júliusában Lluís Companys, a Generalitat vezetője segítségével menekült meg az anarchisták kivégezőosztagától. A főpap nem akart a nemzetiek által ellenőrzött területre menni, ezért Olaszországba, majd Svájcba menekült, ahol 1943-ban meghalt. Franco nem tudta elérni elmozdítását a Szentszéknél.

Justino Guitart Vilardebó urgeli püspök és andorrai társfejedelem, Vidal y Barraquer barátja és tanácsadója Gomá ismételt felszólítása ellenére sem akarta aláírni a körlevelet. A polgárháború kitörésekor Andorrába, majd Olaszországba menekült. Az urgeli püspök az összes, külföldön tartózkodó spanyol püspök aláírása esetén lett volna hajlandó aláírni a levelet. Végül Vidal y Barraquer győzte meg, mert úgy gondolta, hogy elég, ha ő maga tiltakozik.³⁴

Reakciók

A levél hatalmas sajtóvisszhangot váltott ki. Angol, cseh, francia, holland, latin, lengyel, német, olasz, orosz, portugál, román, szlovén és vietnami nyelvre fordították le.³⁵ Calasanz Bau, Franco piarista propagandistája szerint a levél kedvező külföldi fogadtatása fontosabb volt Franco számára, mint Bilbao vagy Santander bevétele.³⁶ Célját el is érte, hiszen sok külföldi katolikust megnyert magának. A propagandairoda egy kötetben adta ki a levélre érkezett válaszokat és a pápát kérte fel az előszó megírására.³⁷ E helyett Pacelli válaszolt Gomának, kiemelve, hogy a levél elítéli a gonoszt, bármelyik oldalról jön is. Franco cenzora kivágta ezt a megjegyzést, ezért az *Osservatore Romano* közölte a teljes levelet. A burgosi kormány szentszéki nagykövete tiltakozott ez ellen.³⁸

A köztársasági oldal felháborodással fogadta a levelet, amely még jobban megnehezítette Irujo politikáját. Anselmo Polanco terueli püspököt 1938 májusában a levél aláírása miatt perbe fogták, majd 1939 februárjában kivégezték. Ezzel beigazolódott Vidal y Barraquer félelme.

Összegzés

Bár a spanyol katolikus egyház nem nézte jó szemmel a köztársaság kikiáltását 1931-ben, szentszéki utasításra lojálisan viszonyult hozzá. Az antiklerikális törvények és az egyházüldözés miatt a legtöbb katolikus eltávolodott a köztársaságtól. A köztársaság kevesebb hajlandóságot mutatott az egyházzal való békés együttélésre, mint fordítva. Már az egyes püspöki körlevelekből

³² RAGUER 1977. 86–87.

³³ RAGUER 1977. 95.

³⁴ HAGUE ROMA-J. PELÁEZ 2005. 3.

³⁵ ALFONSO SÁNCHEZ 2001. 145.

³⁶ RAGUER 2012.

³⁷ RAGUER 1977. 100.

³⁸ RAGUER 2012.

is kiderül az egyház elköteleződése Franco táborá felé, a legvilágosabb állásfoglalás azonban a hosszabban előkészített kollektív püspöki körlevélben jelenik meg.

A körlevelet megfogalmazó Gomá kettős mércét alkalmaz és a teljes köztársasági tábor kommunistának minősíti, mintha más köztársasági irányzat nem létezett volna. A köztársasági rémtetteket elítéli, a nemzeti oldal bűneihez pedig elnézően viszonyul. Részletesen bemutatja a köztársasági egyházüldözést, de elhallgatja, hogy a nemzeti oldal hívei is végeztek ki baszk papokat. A levél engedetlenséggel vádolja a baszk katolikusokat, noha a pápa soha nem ítélte el őket. A levélből kiderül, hogy a spanyol püspöki kar érzéketlen volt a demokratikus értékek iránt. A szöveg célja nem a tárgyilagos tájékoztatás, hanem a nemzetközi katolikus közvélemény befolyásolása volt. Az egyház nemcsak áldozat, hanem ideológiai hadviselő fél is volt.

A püspöki kar levelének súlyos és hosszan tartó következményei lettek. Legitimálta a felkelést és elítélte a köztársaságot, így nem járult hozzá a megbékéléshez. Az állam és a katolikus egyház szoros együttműködést rögzítette az 1953-as konkordátum, amely Franco első látványos diplomáciai sikere volt a II. világháború után. A II. vatikáni zsinat után egyházi részről egyre több kritika érte ezt a politikát. 1979-ben a spanyol demokratikus alkotmánnyal és a zsinati határozatokkal összhangban új alapokra helyezték az állam és az egyház viszonyát. A felek kölcsönösen elismerik a másik függetlenségét és készek az egészséges együttműködésre. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALFONSO SÁNCHEZ – JOSÉ MANUEL (2001): La Carta colectiva del Episcopado español. *Papeles Salmantinos de Educación* Num. 0., <http://summa.upsa.es/viewer.vm?id=0000030303&page=1&search=&lang=es&view=main>. Hozzáférés: 2016.09.04., 12:52.
- ANASAGASTI, IÑAKI (1975): *Manuel de Irujo sin florituras*. http://ianasagasti.blogs.com/mi_blog/files/manuel_de_irujo.doc. Hozzáférés: 2016.09.06., 9:55.
- ANDRÉS-GALLEGO, JOSÉ-M. (2000): La publicación de la "Mit brennender Sorge en España". *Homenaje a D. José Luis Comellas* <http://digital.csic.es/bitstream/10261/16569/1/PublicMitBrennenderSorgeEsp.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.10., 12:19.
- ANDRÉS-GALLEGO, JOSÉ – M. PAZOS, ANTÓN (red.) (2005): *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil. Vol. 7 (Agosto-Septiembre 1937)*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- CÁRCEL ORTÍ, VICENTE (2010): Un Governo da riconoscere (per forza). *Osservatore Romano*, 24 marzo 2010, http://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/2010/068q05a1.html. Hozzáférés: 2016.09.04., 12:50.
- GARCÍA DE TUÑÓN AZA, JOSÉ MARÍA (2011): Pla y Deniel, el obispo de la «Cruzada». *El Catoblepas* num. 115, <http://www.nodulo.org/ec/2011/n115p09.htm#kp09>. Hozzáférés: 2016.09.06., 9:56.
- GARCÍA VILLOSLADA, RICARDO (red.) (1979): *Historia de la Iglesia en España*. Madrid, Editorial Católica.
- GOMÁ Y TOMÁS, ISIDRO (1936): *El Caso de España. Instrucción a sus diocesanos y respuesta a unas consultas sobre la guerra actual*, Pamplona, <http://www.filosofia.org/aut/001/1936goma.htm>. Hozzáférés: 2016.09.05., 20:41.
- GONZÁLEZ BEDOYA, JUAN (2012): Juan XXIII detestaba la idea de 'cruzada'. *El País*, 20 de octubre de 2012, http://sociedad.elpais.com/sociedad/2012/10/20/actualidad/1350761177_506526.html. Hozzáférés: 2016.09.05., 20:42.
- HAGUE ROMA, JEAN-LOUIS – J. PELÁEZ, MANUEL (2005): La Jefatura del Estado de Andorra y sus relaciones con las Repúblicas Española y Francesa (1931–1939): análisis jurídico-político e institucional. *Cuadernos Republicanos* Num. 4. <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1195922.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:07.
- Carta encíclica *Immortale Dei* del Sumo Pontífice LEÓN XIII sobre la constitución cristiana del Estado

- (1885), http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:09.
- MARAÑÓN, GREGORIO-ORTEGA Y GASSET – JOSÉ-PÉREZ DE AYALA, R.: La Agrupación al Servicio de la República condena los sucesos. *El Sol* 11 de mayo de 1931. <http://www.segundarepublica.com/index.php?id=30&opcion=6>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:09.
- MOLINER PRADA, ANTONIO (2011): Clericalismo y anticlericalismo en la España contemporánea. *Questões e Debates*, num. 2., <http://ojs.c3sl.ufpr.br/ojs/index.php/historia/article/viewFile/26528/17688>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:10.
- MONTERO MORENO, ANTONIO (1961): *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*. Madrid, Editorial Católica, <http://www.maalla.es/Libros/Historia%20persecucion%20religiosa%20en%20España.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:11.
- NYÍRI, TAMÁS (2003): *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat.
- PAYNE, STANLEY G. (1984): *El catolicismo español*. Barcelona, Planeta.
- Carta encíclica *Dilectissima nobis* del santísimo Señor nuestro Pío por divina providencia Papa PÍO XI a los obispos, al clero y al todo el pueblo de España sobre la injusta situación creada a la Iglesia Católica en España (1933), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/es/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19330603_dilectissima-nobis.html. Hozzáférés: 2016.09.05., 18:59.
- Carta encíclica *Mit brennender Sorge* del Sumo Pontífice PÍO XI sobre la situación de la Iglesia católica en el Reich alemán (1937), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/es/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html. Hozzáférés: 2016.09.10., 20:17.
- POLÁCSKA, EDINA (2008): *Karlista emigráció Franciaországban (1872–1876)*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1215/1/polacska_doktori.pdf. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:12.
- RAGUER, HILARI (1977): *La Espada y la Cruz*. Barcelona, Editorial Bruguera, <http://www.omegalfa.es/autores.php?letra=&pagina=12#>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:13.
- RAGUER, HILARI (2012): La carta colectiva. *El País*, 1 de julio de 2012, http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/07/01/catalunya/1341168165_845727.html. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:14.
- RANZATO, GABRIELE (2011): *La grande paura del 1936*. Roma-Bari, Editori Laterza.
- 522 mártires del siglo XX en España serán beatificados el 13 de octubre en Tarragona, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires-orden-alfabetico/seran-beatificados>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:59.
- Constitución de la República Española*, http://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:20.
- Javier Irastorza Loinaz, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/69471>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:21.
- Mateo Múgica Urrestarazu, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/82637>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:50.
- ¿Quiénes son ya santos o beatos del siglo XX en España?, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires/quienes-son-ya-santos-y-beatos>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:51.